

Laaja katsaus toiseuden tutkimukseen

Marja-Leena Hänninen (toim.): Vieras, outo, vihollinen. Toiseus antiikista uuden ajan alkuun. SKS 2013. 458 s.

Toiseuden ja vierauden tutkimus on ollut vahvasti esillä historiatieteissä viime vuosina, minkä vuoksi arvosteltavana oleva artikkelikokoelma on tervetullut katsaus aihepiiriin. Marja-Leena Hännisen toimittama teos ulottuu ajallisesti antiikista uuden ajan alkuun ja etenee temaattisesti. Kunkin teeman sisällä artikkelit etenevät kronologisesti. Esipuheen mukaisesti kokoelman tavoite on käsitellä identiteetin ja toiseuden kuvia ja osoittaa, millä perusteilla joku ryhmä tai henkilö kuvataan vieraaksi. Koska ihmisten ryhmäidentiteetti syntyy aina suhteessa toisiin ryhmiin, artikkelit ovat relevantteja myös tämän päivän kannalta. Ne osoittavat kuinka vierauden määrittely on suhteellista ja muuttuvaa.

Kokoelmassa on 18 artikkelia, jotka kattavat tasaisesti antiikista uuden ajan alkuun ulottuvan jakson. Teoksen avaa Tua Korhosen artikkeli ”Eläin kreikkalaisessa maailmassa”, joka on sijoitettu yksin teeman ”Peruuttamattomasti toinen” alle. Se käsittelee ihmisen

ja eläimen suhdetta antiikin Kreikkassa. Näkökulma onkin raikas, sillä kreikkalaisessa filosofiassa pohdittiin muun muassa sitä, mikä erottaa ihmisen eläimestä.

Otsakkeen ”Vihollisen kuva” alla Marja-Leena Hänninen, Päivi Kuosmanen, Antti Lampinen ja Marika Rauhala käsittelevät sitä, miten erilaisia viholliskuvia on tuotettu paitsi yksilöistä myös ryhmistä. Hännisen artikkeli käsittelee Hannibalia, johon henkilöityi roomalaisten tuntema vastenmielisyys puunilaisia kohtaan. Kuosmanen osoittaa artikkelissaan, kuinka roomalaisissa teksteissä odotukset ja tekstin tyyli-ilijä sanelivat sen, miten hunneja kuvattiin vihollisryhmänä. Sama vihollisryhmän *topos* toistuu Lampisen tekstissä, jossa tutkimuksen kohteena on Ammianus Marcellinuksen Gallia-kuvaukset. Kaikki kolme artikkelia osoittavat, kuinka tärkeää oli luoda raja roomalaisen sivistyksen ja barbaarisen, vieraan kansan välille. Tämän barbaarikuvan pohjalta roomalaiset rakensivat omaa identiteettiään ryhmänä, jonka keskeinen tuntomerkki oli sivistys – mitä kaikkea se sitten merkitsikään. Rauhalan artikkeli Kybelen kultin palvojista murtaa myyttiä siitä, että antiikin aikana ihmiset olisivat olleet suvaitsevaisia toisia uskontoja kohtaan. Kreikkalaisen poliiksen asukkaiden tuli kunnioittaa poliiksen omia kultteja, sillä epäkunnioitus niitä kohtaan olisi merkinnyt epälojalisuutta kaupunkivaltiota kohtaan. Aiheensa puolesta Rauhalan

artikkeli olisi sopinut myös kirjan seuraavaan teemaosioon, joka on ”Toisin uskovat”. Kaikkia ”Vihollisen kuva” -osion artikkeleita yhdistää se, että yksi keskeinen ryhmäidentiteetin määre on kuvitelma oman ryhmän paremmuudesta ja ylemmyydestä suhteessa ulkopuolisiin ryhmiin.

Maijastina Kahloksen artikkelissa annetaan perusteellinen selvitys pakana-sanana taustasta ja käytönotosta. Uskonto olikin keskeinen ryhmiä erottava tekijä keskiajan Euroopassa ja raja kristittyjen ja pakanoiden välillä oli jyrkkä. Kristityt kirjoittajat tarkastelivat jälkikäteen pakanallisia esi-isiä ja heidän kääntymystään kristityiksi eli samalla ”meiksi”. Esi-isien kääntymys kristinuskoon on keskeinen teema useissa keskiaikaisissa teoksissa tyyli-ilijästä riippumatta.

Katja Ritarin tutkimuksen kohteena on Irlannin kansallispyhimys Pyhä Patrick ja tämän pyhimyselämäkertä. Sini Kankaan artikkeli käsittelee saraseenien ja kerettiläisten kuvaa ristiretkiajan niin kutsutuissa pseudohagiografioissa, jotka olivat nurinkurisia tai parodioivia pyhimyselämäkertoja. Vaikka saraseenit esitetään niissä kristinuskon arkkivihollisiksi, Kangas muistuttaa, että saraseenikuvauksilla oli myös konkreettinen tarkoitus: niiden avulla tarkasteltiin kerrettäisyyttä ja sen määreitä oman yhteisön sisällä. Antti Ruotsala esittelee keskiaikaisen oppineen Roger Baconin ajatuksia ihmiskunnan uskonnoista. Ruotsalan artik-

keli osoittaa, että keskiajalla oli niitäkin, jotka eivät vain leimanneet toisin uskovia, vaan pyrkivät myös ymmärtämään muita uskontoja, joskin omista lähtökohdistaan käsin. Päivi Räisänen-Schröder kirjoittaa uskonnosta erottavana tekijänä reformaatioajan Württembergissä. Luterilaisen Württembergin yhtenäisyyttä uhkasi niin sanottu kastajien liike, joka pyrittiin tukahduttamaan. Uskonnolla on ollut ja on edelleen keskeinen asema vierauden määrittelyssä. Kuten teemaosion artikkelit paljastavat, viholliskuvan tai vierauden rakentamisessa ei ole usein kyse tosiasioista, vaan siitä, millaisia mielikuvia toisista ryhmistä luodaan tietoisesti.

Sukupuoli ja seksuaalisuus ovat olleet toiseuden määreitä yksilötasolla. Niiden pohjalta luodut toiseuskuvat ovat kulttuurisesti rakennettuja, mutta artikkelit pistävät miettimään, ovatko ne ajattomia ja löydämmekö vastaavia omasta ajastamme. Jussi Rantalan artikkeli keisari Elagabaluksesta osoittaa, kuinka kaksi historioitsijaa, tässä tapauksessa Herodianos ja Cassius Dio, voi rakentaa erilaisen henkilökuvan samasta henkilöstä. Herodianos antaa kuvan nuoresta keisarista, jolla on outo itämainen olemus ja joka harjoittaa outoja rituaaleja, mutta jonka mahdollinen homoseksuaalisuus ei ole maininnan arvoinen. Cassius Dio puolestaan korostaa Elagabaluksen outoa sukupuolisuutta eli halua pukeutua naiseksi ja olla siten alistetussa asemassa suhteessa miehiin, mikä ilmeisesti koetteli roomalaisten käsitystä siitä, mitä kuuluu ”oikeaan” roomalaisuuteen. Marjo Kaartinen käsittelee munkkien kuvaa reformaatioajan alun Englannissa. Munkkien selibaattilupaus kyseenalaistettiin ja heidät leimattiin kaikin tavoin ahnaksi hurjastelijoiksi. Tämä kuva palveli reformaation kannattajia. Anu Korhosen artikkeli tuo esiin huumorin merkityksen toiseuttaja-

na, kun kohteena ovat vitsien vanhat naiset varhaismodernissa Englannissa. Se osoittaa, kuinka huumorin avulla asiat voivat kääntyä päinvastoin: tarinoissa nokkela vanha nainen voi saada viimeisen sanan ja nousta siten alistetusta asemastaan.

Tietyt stereotypiat ryhmistä elävät pitkään historiassa. Tämän osoittavat esimerkiksi Jussi Hanskan ja Eva Johanna Holmbergin artikkelit juutalaisten toiseuskuvi- ta keskiajalla. Juutalaisten ”luonnonvastaisuuden” osoittamisessa käytettiin mitä erilaisimpia tarinoita, kuten kertomuksia ihmissyönistä tai juutalaisten miesten kuka- kautisista. Näitä hyödynnettiin ja muokattiin vuosisatojen ajan juutalaisten syrjinnän perustelemiseksi. ”Muukalaiset keskuudessa- me” -osio, johon nämä kaksi artik- kelia kuuluvat, avaa muutenkin vierauden määrittelyä yhden ryh- män sisällä. Miikka Tamminen kä- sittelee ristiretkeläisten sisäisiä lin- jajakaja 1200-luvulla, jolloin osa ristiretkeläisistä oli asettunut asu- maan Pyhään maahan ja omaksu- nut sieltä tapoja. Lännessä saapu- neiden ristiretkeläisten silmissä nämä *pullanukset* olivat turhankin läheisissä suhteissa vihollisten kanssa ja siten epäilyttäviä. Satu Lidman kirjoittaa yhteiskunnan marginaaliin joutuneista 1500- ja 1600-luvun Baijerin herttuakun- nassa. Heitä olivat muun yhteisön silmissä rikolliset ja synnintekijät, jotka joutuivat oikeuslaitoksen syy- niin. Lidman kiinnittää huomiota siihen, että ”toiseuden” pelko ei ole muuttunut kovinkaan paljon Euroopassa neljässä sadassa vuodessa.

Marko Lambergin artikkeli suoma- laisten toiseudesta varhaismo- dernissa Ruotsin valtakunnassa päättää artikkelikokoelman. Kuten Lamberg toteaa, suomalaisuuden tulkinnoista ruotsalaisten silmissä on vaikea tehdä yleistyksiä, koska käytettävissä oleva aineisto on ha- janaista ja sivuaa usein tavalla tai

toisella konflikteja (esim. oikeudel- liset pöytäkirjat). Sen perusteella, mitä lähteet antavat ymmärtää, suomalaisia ei ainakaan stigmati- soitu. Olisiko niin, että uskonnolli- nen ja kulttuurinen läheisyys yhdis- tivät suomalaisia ruotsalaisiin huo- limatta kielellisestä eroavuudesta?

Vaikka kokoelman artikkelit ovat laadukkaita ja viittauksia teh- dään kansainväliseen kirjallisuuteen, on hieman yllättävää, ettei yksikään artikkeli viittaa historian lähitieteissä tehtävään toiseuden ja vierauden tutkimukseen. Erityi- sesti historiallisessa antropologias- sa on pohdittu toiseuden ilmenty- mistä ja määreitä. Esimerkiksi Aron Gurevich otti aikanaan esiin toi- seuden käsitteen keskiajan tutki- muksessa. Koska vieraus ja toiseus ovat olennainen osa ryhmäidentiteettien muodostumista, humanis- tinen tutkimus voisi hyödyntää vaikkapa sosiaalipsykologian teo- rioita. Sosiaalipsykologinen tutki- muksen aineistot eivät ole histo- riallisia, mutta historiantutkijat voisivat pohtia, mitä annettavaa niillä olisi menneisyyden tutkimuk- selle. Kuten artikkelikokoelma it- sessään osoittaa, ihmisen ryhmä- identiteetti ja sen muodostuminen toiseuden kautta eivät ole aikaan eivätkä kulttuuriin sidoksissa olevia ilmiöitä.

Artikkelikokoelma on onnistu- nut siinä mielessä, että se on sisäl- löltään tasapainoinen ja artikkelit ovat kauttaaltaan laadukkaita. On ilo lukea hyvää tutkimuskirjalli- suutta suomeksi, vaikka nykyään tutkijoita kehoitetaan kirjoitta- maan melkein millä tahansa muul- la kielellä.

– SIRPA AALTO